

сфери, зростання національної свідомості та самосвідомості вимагає юридично грамотної поведінки всіх учасників суспільних відносин. Тому головним завданням правової політики як на регіональному та національному, так і на наднаціональному рівні є створення такого правового клімату, який би враховував усю соціально-культурну багатоманітність європейських народів, відмінність підходів у питаннях державно-правового будівництва, а також передбачав створення такого юридичного механізму, який би забезпечував реальну свободу особистості, реалізацію всього комплексу її прав і свобод. У цих умовах особливого значення набуває розвиток і підвищення правової культури як окремої особи, так і суспільства в цілому, оскільки правова культура є важливою ознакою правової держави, відповідає прогресивним досягненням суспільства, яке формує її в результаті цілеспрямованого організованого процесу, що характеризується пошуком компромісу, терпимістю до іншої думки, традицій, цінностей.

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, завідувач сектором НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування

Культура політичного вибору як елемент правосвідомості громадян

Сучасним виборчим (електоральним) технологіям належить особливе місце в структурі демократичних механізмів політики; вони не тільки безпосередньо сприяють відтворенню інститутів політичної системи, а й водночас впливають на культуру політичного вибору електорату, на рівень його політичної та правової свідомості. Філософсько-правовій науці властиво не відділяти правосвідомість від таких феноменів суспільного життя, як політика і право, виходячи з того, зокрема, що останнє слугує однією з важливих форм утілення громадської свідомості. Правосвідомість інколи трактується фахівцями як ціннісний сенс індивідуальної чи громадської психології, а в політичній науці — як сегмент політичної ідеології, що містить оцінне ставлення людей не лише до чинного права, різних правових систем, а й погляди індивідів на політичні процеси, інститути й відносини, сприйняття перспектив політико-правового розвитку суспільства у майбутньому.

Представники юридичних наукових шкіл (наприклад, О. С. Гречін) вважають, що політико-правова культура людини, зокрема фахівця-юриста, є відбиттям як правових, так і політичних прак-

тик чи поглядів, і не вказують на різницю між філософським світоглядом людини та правосвідомістю¹. На нашу думку, в контексті політико-правової парадигми «правосвідомість» доцільно вважати необхідним елементом громадської та політичної свідомості, адже за формою і змістом вона є духовною складовою політичної моралі; відповідно її слід визначати як сукупність поглядів, уявлень і переконань, теорій та ідей, які відбивають той бік суспільної дійсності, що охоплюється державно-правовими відносинами і політико-правовими зв'язками.

Зміст політичних уявлень, політико-правових поглядів людини і мотивація її вчинків дозволяє детально виділити структурні елементи у змісті правосвідомості. Передусім це стосується можливості кваліфікувати політичний сенс і рівні прояву «культури політичного вибору», що здійснюється громадянином за умов поточного електорального процесу. Так, інформаційний (когнітивний) елемент правосвідомості свідчить про рівень знання права і політики в суб'єктивному і об'єктивному аспекті (орієнтація в законодавстві, знання процесуальних механізмів, поінформованість щодо змісту політичних процесів і подій тощо). Але вже оцінна (аксіологічна) складова правосвідомості показує, наскільки цінними є для суб'єкта політики й права вимоги норм закону чи політичних норм, характеризує ступінь його зацікавленості в підтримці певних політичних програм на виборах, політичної стабільності та відповідно правопорядку. Емоційна сфера політичної й правової культури безперечно відіграє специфічно важливу роль, адже нею значною мірою обумовлені моделі поведінки індивіда. Звідси виникає регулятивний елемент правосвідомості, який формує прями настанови людини щодо конкретних стереотипів і форм правової чи політичної дії, поведінки (готовність виконувати чи, навпаки, порушувати приписи відповідних норм права).

Як відомо, показник широти розповсюдження окремих стереотипів правосвідомості дозволяє виокремити в ній — масовий (чи груповий), спеціалізований, локальний та індивідуальний рівні. Власне у масштабі двох останніх рівнів найбільш предметно виявляє себе культура політичного вибору. Так, локальна

¹ Див.: *Гречин А. С.* Социология правового сознания. — М.: ЮНИТИ, 2001. — С. 5–24.

правосвідомість має територіально обмежений характер, певні субкультурні якості; отже, це зумовлює політичний вибір громадянина, визначений місцевими або регіональними особливостями (ідейно-політичними, етнокультурними, релігійними тощо). Між тим індивідуальна політична й правова свідомість є результатом політико-правової соціалізації окремої людини, опанування нею політичних і правових цінностей суспільства чи групи; через це її політичний вибір часто опосередковується їх ідеальним змістом та водночас власним політико-правовим досвідом.

Формування політичного представництва в державі є демократичним механізмом, який найбільш органічно втілюється в сучасному інституті виборів і має політико-правову природу. Ще видатний англійський мислитель XVIII ст. Дж. Локк зазначав, що виключна легітимність законодавчих органів полягає в їхній близькості до народу, тобто у безпосередній підзвітності законодавчого органу громадянам. Сучасна американська дослідниця історії політичного представництва Ханна Піткін подає визначення, згідно з яким «представник повинен функціонувати таким чином, щоб, незважаючи на свою незалежність та здатність виборців робити висновки й діяти, між ними не виникало жодних конфліктів... отже, він має діяти в їхніх інтересах»¹. Крім того, як зауважує англійський парламентар Е. Берті, хоча представник політичних сил і повинен керуватися інтересами своїх виборців, але він має також поставити на службу їх очікуванням свої знання й розважливість.

Предметну технологію ведення сучасних електоральних кампаній фахівці-політологи (В. Бебик, Т. Грінберг, О. Ковлер, Є. Малкін, Р. Мухаєв, Г. Почепцов, М. Томенко та ін.) не випадково називають «виборчою інженерією»², адже вона побудована на особливих засобах

¹ *Hanna F. Pitkin.* The Concept of Representation. — Berkly: University of California Press, 1976. — P. 166.

² Див.: *Бебик В. М.* Політичний маркетинг і менеджмент. — К.: МАУП, 1996; *Ковлер А. И.* Избирательные технологии: российский и зарубежный опыт. — М., 1995; *Томенко М.* Політичні технології у виборчій кампанії Президента України // Політична думка. — 1999. — № 16; *Почепцов Г.* Коммуникативные технологии двадцатого века. — К.: Ваклер, 2001; *Малкин Е., Сучков Е.* Основы избирательных технологий. — М.: Русская панорама, 2002; *Мухаев В. Т.* Теория политики: Учебник. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005; *Гринберг Т. Е.* Политические технологии: ПР и реклама. — М.: Аспект Пресс, 2005; тощо.

і методах, які здатні не лише визначити успішний результат виборів, синтезуючи різні важелі, а й стимулювати свідомий і рішучий політичний вибір громадян, що відповідатиме рівню їх політико-правової культури. Серед цих об'єктивних й суб'єктивних чинників:

- динаміка соціальних настроїв, яким властиво коливатися в ході кампанії;
- вагомість економічної кон'юнктури, на ґрунті якої розгортається політична виборча кампанія, і яка не може бути проігнорована;
- механізми розгортання кампанії передусім слід орієнтувати на використання раціональних, але й емоційних імпульсів;
- психологічні ж елементи виборчої інженерії мають спиратися на образні форми, мистецькі акції, зрозумілі гасла, яскраві та «теплі» символи;
- формування позитивної харизми кандидатів: уміння поводитися публічно, манера спілкування, риторика, яскравість політичних промов та політичне рекламування «людських якостей» тощо;
- тактика «зваженого» використання інформаційних технологій (передусім ЗМІ) для ведення політичної агітації, просування інформації, впливу на масову й індивідуальну свідомість виборців.

Найважливіша роль у формуванні свідомої культури політичного вибору учасників електорального процесу чи референдумів належить політичним партіям, які самі є дійовими суб'єктами виборчого процесу. Крім того, особливі функції щодо підвищення політико-правової культури учасників виборчого процесу і референдумів відіграють засоби масової інформації, котрі постають інструментами, через які до населення доводиться інформація про мету й формат проведення виборів (чи референдуму), у тому ж числі, відповідні рішення державних інституцій, органів місцевого самоврядування, центральної та інших виборчих комісій.

У зв'язку з цим серйозного значення набуває відома «Концепція підвищення правової культури учасників виборчого процесу і референдумів в Україні», розроблена Центральною виборчою комісією та погоджена Кабінетом Міністрів України, яку схвале-

но Указом Президента від 8 грудня 2000 року¹. Головні цілі пропонує нею заходів з підвищення правової культури учасників виборчого процесу і референдумів такі:

- створення належних умов для набуття широкими верствами населення (учасникам виборів і референдумів) знань чинного законодавства про вибори та референдуми, а також вміння застосувати їх на практиці;
- сприяння підвищенню правосвідомості та активності виборців, учасників референдумів з реалізації їх конституційних політичних прав;
- запобігання порушенням законодавства про вибори і референдуми в процесі його застосування;
- підвищення кваліфікації фахівців виборчого процесу і референдумів (зокрема, членів виборчих комісій, комісій з референдумів);
- надання консультацій кандидатам, їх довіреним особам, політичним партіям, виборчим блокам партій, їх уповноваженим особам у вдосконаленні ділових, організаторських навичок у роботі з виборцями, партнерами, ЗМІ;
- надання методичної допомоги органам виконавчої влади і органам місцевого самоврядування щодо практичного застосування законодавства про вибори та референдуми.

Сьогодні, як ніколи, засоби масової інформації стали віддзеркалювати політико-правову свідомість суспільства, окремих груп індивідів, стимулюють соціальні й політичні зміни. В інформаційному просторі надається можливість вільного конкурування політичних поглядів, ідей, уподобань і таким чином забезпечується шанс неупередженого, виваженого висвітлювання подій виборів чи референдуму. Українські медіа беруть активну участь в ініціюванні, організації та здійсненні заходів з підвищення політичної культури учасників електорального процесу в Україні, що є важливішою їх функцією та завданням.

Однією з функцій медійних інституцій стає сприяння проведенню в країні (регіоні) необхідних реформ шляхом прийняття рішень на всеукраїнському чи місцевих референдумах, успіх яких значною мірою залежить від результатів свідомого волевиявлен-

¹ Офіційний вісник України. – 2000. – № 50. – С. 15.

ня, активності та відповідальності громадян за реалізацію своїх конституційних політичних прав. Крім того, засоби масової інформації у виборчому процесі слід розглядати не тільки як інструменти PR-акцій, а й як канали трансляції та пояснення норм законодавства про вибори та референдуми; зберігається й необхідність роз'яснювання кожному громадянину його особистої причетності до обрання глави держави, формування вищого законодавчого органу, органів місцевого самоврядування.

У перехідних до демократії суспільствах, де гостро виявляють себе соціально-політичні колізії, може домінувати міфологічна політична свідомість, яку специфічно підкріплює менталітет нації та глибина духовних вірувань. Таким чином виникають природні передумови до застосування політичних міфів як технологій латентного впливу на громадську свідомість, особливо за умов виборчих кампаній, коли окремим політичним силам потрібно за будь-яку ціну спрямувати виборця до певного рішення.

Фахівцями доведено, що політичні міфи породжуються не науковою інформацією, логічними судженнями чи раціональними діями; вони формуються всередині складної психологічної структури особистості, в її суб'єктивному світі як наслідок невизначених психологічних настанов і під впливом спрямованих зовнішніх політико-ідеологічних чинників. Міфологічне мислення особливо активізується у зламні періоди історії суспільства, яким властиві відкритість і незахищеність психіки людини. Розпад і деградація звичних ідейних цінностей та норм, стандартних зразків політичної поведінки, за якими люди звикли жити й діяти, робить їх хворобливо сприйнятливими до реалій життя. Як зазначав К. Ясперс, «до ілюзій передусім схильна слабка людина, а за наших часів вона, можливо, слабкіша, ніж будь-коли»¹. Отже, політична міфологізація в соціумі виникає через людську потребу перетворювати об'єктивну дійсність, котра їм непідвладна.

Технології суто політичного (з боку публічних політиків) або глобального державного маніпулювання свідомістю найчастіше ґрунтуються на систематичному втіленні в масові (групові) уявлення тих чи інших соціально-політичних міфів — ілюзорних ідей, що закріплюють певні цінності й норми, які люди зазвичай сприймають

¹ Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1992. – С. 229.

на віру, без раціонально критичного осмислення. Такими, наприклад, були політико-ідеологічні міфи доби комуністичного тоталітаризму — про неминучість краху капіталістичного ладу, про приватну власність як головне джерело соціального зла тощо. Проте на початку поточного століття міфи активно політизуються за умов політичного плюралізму й наростаючої конкуренції за владу, особливо у періоди напружених політичних ситуацій: вибори, референдуми, інші політичні кампанії, кризи влади тощо.

У цілому складний формат політичних відносин (а виборчі кампанії є саме такими) — це найбільш сприятливий ґрунт для формування стереотипів викривленої політичної правосвідомості та сприйняття людьми всіляких утопій, прожектів, ілюзій про майбутнє життя суспільства і перспективи політики. Для укорінення політичних міфів застосовуються різні технології маніпулювання свідомістю людей (як грубі, нав'язливі, так і достатньо тонкі, рафіновані): гіперболізація значущості персони чи певної події; упродовження метафор у мову політики (наприклад, «подиявольському верткий», «спокійний як Сфінкс», «мудрий що Соломон»); підтасування фактів, поширення неправди і наклепу; замовчування неугодної інформації, напівправа; наклеювання образливих ярликів та ін.

Історією доведено, що навіть цільове руйнування колишніх, віджитих міфів не веде до неминучої перемоги раціонального у мисленні людини, скоріше там творяться нові міфи і герої. Так, якщо попередниками сучасних політичних міфів були так звані «вороги народу», «шкідники», «космополіти», «лікарі-вбивці» й ін., то нині в Україні успішно поширюються міфи про «героїв-мучеників національної ідеї», про тотальне релігійне відродження, про успіхи боротьби з «корупціонерами — псевдедемократами», але особливо множаться PR командами майже усіх політичних сил міфологічні сюжети щодо «беззавітно щирих, самовідданих борців за демократію, громадські інтереси й права людини» в періоди передвиборчих баталій.

Зрештою, хотілось би навести думку американського професора Герберта Шиллера про те, що у США головними ілюзіями, що підкріплюють панування правлячої еліти, є п'ять соціально-політичних міфів:

- про індивідуальну свободу та особистий вибір громадян;
- про нейтралітет найважливіших політичних інститутів країни — Конгресу, суду, Президента і ЗМІ;
- про незмінність егоїстичної природи людини — її агресивності, схильності до накопичення і споживництва;
- про відсутність в американському суспільстві соціальних конфліктів, експлуатації та гноблення;
- про плюралізм і «свободу» ЗМІ, які, незважаючи на їх достаток, насправді контролюються крупними рекламодавцями й урядом, являючи собою індустрію «ілюзорної свідомості».

Наприкінці слід сказати про розвиток і значення конкретно-соціологічних досліджень (КСД) щодо референдумів і виборів, які розглядаються міжнародною громадськістю як значущий чинник й індикатор процесу демократизації суспільства. Як справедливо вважається, результати соціологічних моніторингів слугують для запобігання порушенням і викривленням у процедурах волевиявлення народу (як, наприклад, екзит-поли). Якщо отримані дані КСД сильно різняться від результатів виборів чи референдуму, то це може свідчити про наявність фальсифікацій щодо організації чи підсумків голосування виборців.

Фахові соціологічні дослідження, що застосовують грамотну вибірку і належні індикатори та здійснюють об'єктивний аналіз отриманих результатів на фаховому рівні з необхідною кореляцією всіх чинників, безумовно визнаються ефективним інструментом оцінки достовірності виборів чи референдумів¹. Отже, крім традиційних форм громадсько-правового контролю (таких, як присутність спостерігачів на виборчих дільницях, паралельний підрахунок голосів тощо), вони мали б вживатися додатково (на задоволення) чи як контрольна електоральна технологія. Таким чином, навіть законодавчим шляхом можна було б закріпити неангажований фаховий механізм захисту свободи політичного вибору громадян.

¹ Див.: Вишняк О. І. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи. — К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. — С. 212–288.

Д. В. Задихайло, доцент Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Конституційна доктрина та регулювання економічних відносин у контексті конституційної реформи

Затяжна політична криза в Україні, спричинена зруйнованим консенсусом економічних еліт, має одним із своїх наслідків фактично розпочатий процес конституційної реформи саме як засобу пошуку нової конфігурації такого консенсусу. На превеликий жаль, основна увага політологів та юристів привернута в цьому процесі на відпрацювання модернізованої моделі розподілу влади між Президентом України та Кабінетом Міністрів України у зв'язку із змінами у формі правління держави, а також впровадження у парламентську практику правового феномену імперативного мандата. Безпосередній внутрішній механізм політичної кризи, який охоплює специфіку відносин, що склалися в середовищі так званої економічної еліти та специфіку відносин між нею та політичною системою і в першу чергу — представницькими органами держави, отримує на порядок менше такої уваги.

В цілому слід визнати, що суспільно-політичне життя України значною мірою ілюструє теорію конституційних циклів А. Н. Медушевського, системний аналіз конституційної динаміки якого дозволив автору виділити відповідно шість фаз такого циклу, а саме: конституційної стабільності; ерозії традиційного конститу-